

Ontwerpkraft voor de grote verbouwing van Brabant Brabantse Oogst ARO & VRO

Op woensdag 8 februari 2023 organiseerde het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, samen met de Provincie Noord-Brabant en BrabantAdvies, de bijeenkomst *Ontwerpkraft voor de grote verbouwing van Brabant, Brabantse Oogst ARO & VRO*. Chris van Langen (programmameerder Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp) blikt, op basis van verslagen van collega's, terug op een middag waarin we, geïnspireerd door de rijke Brabantse oogst uit het Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp (ARO) en de Voucherregeling Ruimtelijk Ontwerp (VRO), op zoek gingen naar de manier waarop ontwerpkraft kan bijdragen aan de grote ruimtelijke opgaven in Brabant.

De kunst van richting te veranderen

Na de opening door dagvoorzitter Paul Gerretsen (Vereniging Deltametropool) en het gesprek dat hij, als alternatief welkomstritueel, voerde met Rick van den Berg (programmamanager Wonen Werken Leefomgeving Provincie Noord-Brabant), Ivka Orbon (directeur BrabantAdvies) en Syb Groeneveld (directeur-bestuurder Stimuleringsfonds Creatieve Industrie), kreeg de *keynote*-spreker het woord.

Floris Alkemade (lid van de Provinciale Raad voor de Leefomgeving Noord-Brabant) nam de aanwezigen mee in 'de kunst van richting te veranderen'. Een kunst die we ons snel eigen moeten maken om daadwerkelijk onze verantwoordelijkheid te kunnen nemen en onze levens zo in te richten dat we niet langer een spoor van verwoesting achterlaten. Hij betoogde dat de noodzaak daartoe een allesomvattende revolutie in denken en handelen vereist. Maar ook dat we daar niet van hoeven te schrikken, omdat de afgelopen eeuw, zeker ook in Brabant, een keten van revoluties heeft laten zien; denk aan de industrialisatie, de emancipatie van de vrouw, de hervorming van de landbouw en de ontkerkelijking.

Die veranderingen hebben ons veel goeds gebracht, maar hebben ook tot (nieuwe) problemen geleid: van consumentisme tot lege winkelstraten, van de verdozing van het landschap tot landbouw als industrieel proces, van de afname van biodiversiteit en de waterkwaliteit tot luchtvervuiling en klimaatverandering, en een platteland dat in zijn voegen kraakt. Maar dat platteland transformeert ook. Het gebied buiten de Randstad, voorheen bekend als 'de provincie', levert inmiddels een grotere bijdrage aan het Bruto Nationaal Product dan de G4. Floris Alkemade is er dan ook van overtuigd dat 'de provincie' niet alleen een belangrijke bijdrage moet leveren aan de kunst van richting te veranderen, maar daar ook toe in staat is. Dat geldt zeker voor Brabant als provincie van productiekraft en innovatie, en tegelijkertijd met een sterke binding met de bodem.

Ondanks dat in het 'tabula scripta' van het Brabantse landschap steeds meer strijdige belangen om ruimte vragen en de suggestie van één oplossing voor alle problemen – het uitkopen van boeren – dom en onrechtvaardig is, ziet Floris Alkemade perspectief voor het tegemoet treden van de grote Brabantse opgaven. Daartoe moet Brabant wel van richting veranderen. Het daarvoor noodzakelijke nieuwe 'verhaal van Brabant' moet een gebiedsgerichte maatwerkaanpak kennen en beginnen bij 'bodem en water centraal', juist waar en wanneer dat ontzettend moeilijk is. Allereerst moet de waterhuishouding moet op orde gebracht worden en dient Brabant weer te leren "... het landschap met verfijning te lezen". Maar ook moeten de boeren uit de armoedeval gered worden en zal Brabant verbeeldingskraft moeten inzetten om een gedeeld verlangen naar verandering op te roepen.

Wederombouw in naoorlogse wijken

Na de lezing van Floris Alkemade verdeelden de aanwezigen zich over de vier deelsessies, waarin de basis onder de gesprekken steeds werd gevormd door presentaties over een Brabants ARO- of VRO-project en een niet-Brabants ARO- of VRO-spiegelproject.

De eerste sessie *Wederombouw in naoorlogse wijken*, startte met een presentatie van Daniek Reijnders (Pauwert Architectuur) over het Brabantse VRO-project *Blinde vlekken? Woonkansen!*. Meteen daarop presenteerden Jeffrey Bolhuis (AP+E) en Daryl Mulvihill (studio dmau) het niet-Brabantse ARO-project *KIEM Proeftuin Boerhaavewijk* als spiegel voor Brabant. Vervolgens gingen de aanwezigen onder leiding van JaapJan Berg (Bergplaats) in gesprek over één van de grootste opgaven waar Brabant voor staat: de transformatie van de naoorlogse wijken.

Het feit, zo werd geponereerd, dat maar liefst 90% van de Brabantse woningvoorraad zich in naoorlogse wijken bevindt, maakt de opgave in die wijken bijna *larger than life*. Maar juist de omvang ervan biedt Brabant ook de kans de woonopgave om te keren: niet beginnen met de aantallen, maar met wat we al hebben en wat de opgaven daar zijn, zowel vanuit de bewoners als vanuit de 'grote transitieopgaven', en vervolgens onderzoeken hoe we die opgaven in die wijken kunnen laten landen. Ofwel: doe ontwerpend onderzoekend naar de opgaven en de mogelijkheid van een samenhangende aanpak, en trap niet in de val om direct een oplossing te formuleren; de daarvoor noodzakelijke verbeeldingskracht kan het verlangen oproepen naar de verwerkelijking van een mogelijke toekomst. De gepresenteerde projecten benadrukten daarbinnen het grote belang van het betrekken van de bewoners en gebruikers, of algemener: de leefwereld, bij het formuleren van de opgaven voor de naoorlogse wijken en reikten daartoe inspirerende strategieën en instrumenten aan.

Stad en land verweven

In de tweede sessie *Stad en land verweven* stond feitelijk één van de in Brabant (politiek) meest gevoelige vraagstukken centraal: het bouwen buiten de bebouwde kom. Sommige zien daarin de mogelijkheid stad en land op een goede manier te verweven, anderen vrezen de ontwikkeling van een Belgische 'nevelstad'. Mede naar aanleiding van twee presentaties, één door Marco Vermeulen (Studio Marco Vermeulen) over twee Brabantse projecten, *Waarde(n)volle Woonlandschappen* (VRO) en *Geworteld Wonen in West-Brabant* (ARO), en één over een niet-Brabants VRO-project, *Wijkermeerpolder Optimaal*, door Hanneke Kijne (MORE landscape), gingen de deelnemers, onder leiding van Maarten Tas (Stimuleringsfonds Creatieve Industrie), in gesprek over het vraagstuk van de 'tussenin-gebieden'.

Tijdens dat gesprek kwamen verschillende aspecten van het vraagstuk aan de orde. De eerste was het belang van het betrekken van de betrokkenen en belanghebbenden, variërend van boeren tot bewoners en van gemeentes tot waterschappen, al was het maar om het besef te laten indalen dat we het landschap tussen de steden en dorpen met elkaar delen. Daarbij moeten ontwerpers er alert op zijn niet te ver op de betrokkenen en belanghebbenden vooruit te lopen, omdat dat de ontwikkeling van een gedeelde toekomst danig kan frustreren. Dit kan voorkomen worden door bewust op zoek te gaan naar een 'vrije ruimte van gezamenlijkheid', waar belangen tijdelijk opzij gezet kunnen worden, en door mogelijke toekomst(en) en/of methoden te ontwikkelen in plaats van plannen die erom lijken te smeken gerealiseerd te worden. Een tweede aspect was de oproep aan de provincie om een stevige rol te nemen in het vraagstuk; niet zozeer op basis van de formele opdracht vanuit de Rijksoverheid, maar als een, de complexiteit omarmend, laboratorium voor integraal werken én ontwerpen.

Dorps bouwen

In sessie drie, *Dorps bouwen*, stond de vraag 'Hoe kan het dorp bij het vergroten en variëren van de woningvoorraad zijn specifieke karakter versterken?' centraal en daarmee de zoektocht naar wat, in de toekomst, eigenlijk de identiteit en specificiteit van de Brabantse dorpen kan of moet zijn. Ook hier werd gestart met de presentatie van een Brabants project, *Gebiedsvisie duurzaam Oostelbeers* (VRO), door Gerbert Smulders, en een niet-Brabants project, *Krasse Kernen Westerveld* (VRO), door Jorrit Noordhuizen (NOHNIK). Gevoed door de verbeeldingskracht van deze voorbeelden bespraken de deelnemers, onder leiding van Chris van Langen (Stimuleringsfonds Creatieve Industrie), het gelaagde vraagstuk van 'dorps bouwen'.

In het gesprek werd geconstateerd dat het in Brabant lijkt te ontbreken aan dé belangrijkste voorwaarde om het inhoudelijke gesprek over de toekomst van de dorpen te voeren: de macht om iets tegenover het overheersende vrijemarktdenken te plaatsen. Na een initieel rondje 'overheid- & markt-bashing' werd, geïnspireerd door het project in Westerveld (en andere ervaringen van NOHNIK in Noord-Nederland), vastgesteld dat de noodzakelijke tegenmacht gevormd kan (of misschien wel moet) worden door een sterke *community*, in combinatie met een overheid die daar vertrouwen in heeft en ruimte voor creëert, en private partijen die daarmee willen samenwerken (zowel ontwikkelaars als grondeigenaren). Als een dergelijke combinatie vervolgens in staat is, in financiële zin, maar ook met betrekking tot grondposities, de regie te pakken, kan een vruchtbaar gesprek over de toekomst van de Brabantse dorpen in die dorpen gevoerd worden. En dat gesprek wordt nog ingewikkeld genoeg, zo bleek: over de definitie van 'het specifieke dorpskarakter' bleken de opvattingen behoorlijk uiteen te lopen, net als over de vraag of en hoe de nog niet gehoorde stem van de toekomst (toekomstige bewoners, toekomstige generaties), maar ook de daarmee samenhangende grotere, het dorpsniveau overstijgende, transitieopgaven, productief tot spreken gebracht kan worden.

Nieuwe perspectieven op het buitengebied

In de sessie *Nieuwe perspectieven op het buitengebied* presenteerde Marianne Verhoeven (Verhoeven | de Ruijter) het Brabantse VRO-project *Sonniuswijk in Transitie* en lichtte Peter Hermens (Werkend Landschap) het niet-Brabantse ARO-project *Mei it ferline foarút!* toe. Vervolgens stortten de deelnemers zich, onder leiding van Paul Gerretsen (Vereniging Deltametropool), op de vraagstukken die ontstaan door de veranderingen in de landbouw en de daaraan gerelateerde keten van veranderingen in het buitengebied. Hoe kun je vanuit het denken en werken in ketens nieuwe mogelijkheden ontwikkelen voor het landschap en de mensen?

Het gesprek naar aanleiding van beide presentaties richtte zich al vrij snel op de vraag in hoeverre de projecten aan adequate oplossing kunnen bieden voor de grote transitievraagstukken. Vanuit die vraag kwamen allerhande nieuwe en prangende (deel)vragen op: Moet het bestaande landschap gekoesterd worden of moeten we nieuwe landschappen ontwikkelen? Hoe kun je rekening houden met de grote gevolgen die bepaalde ingrepen hebben, bijvoorbeeld het verhogen van het waterniveau? Hoe ga je om met, bijvoorbeeld, de belangen van de economie en recreatie in het landelijk gebied? Lastige vragen, zo werd geconstateerd, maar ook een bevestiging van de noodzaak om de kracht van het ontwerp in stelling te brengen, omdat daarin de mogelijkheid besloten ligt de strijdige belangen van landschap en mens inzichtelijk te maken én te overstijgen, zonder de illusie te hebben dat alle behoeften bevredigd kunnen worden. Tegelijkertijd leidde dat besef tot een nieuwe kwestie: Hoe krijg je het noodzakelijke anders handelen en denken van ontwerpend onderzoek en relevante, maar vaak relatief kleinschalige praktijken een stap of een zelfs een paar stappen verder? De antwoorden bleken tastend van aard, en smeekten om een vervolgesprek: we moeten alle *best practices* blijven laten zien, bestuurders helpen de durf te tonen om de problemen juist complexer te maken, nieuwe beleidsinstrumenten ontwikkelen die voorbij het marktdenken gaan én naar het grotere geheel blijven kijken.

Het slotgesprek

In de plenaire slotronde ging dagvoorzitter Paul Gerretsen in gesprek over de betekenis van ontwerpkracht bij het tegemoet treden van 'de grote verbouwing van Brabant' met Mario Jacobs (dijkgraaf Waterschap Aa en Maas), Imke Mulders (stedenbouwkundige Gemeente 's-Hertogenbosch), Anne van Kuijk (Adviseur Omgevingskwaliteit Provincie Noord-Brabant), Jannemarie de Jonge (Rijksadviseur voor de Fysieke Leefomgeving) en de aanwezigen in de zaal.

Het gesprek startte met een verkenning van de mogelijke rol van ontwerpkracht bij het tegemoet treden van de grote transitieopgaven. Jannemarie de Jonge benadrukte de noodzaak van de inzet van het ontwerp bij het formuleren van de opgave: "We moeten niet zozeer samen de puzzel leggen (verwijzend naar 'de puzzel' die de provincies in opdracht van het Rijk moeten gaan leggen), maar we moeten die puzzel eerst samen ontwerpen." Maar ook het belang van het creëren van vrije ruimte om dat te doen: "Pas als je daar iets te pakken hebt, ga je naar de bestuurlijke tafel." Mario Jacobs onderschreef dat pleidooi, maar voegde de noodzaak van "... al doende ontwerpen" eraan toe: "De grote opgaven zijn lastig. Ook in de praktijk van de uitvoering hebben we die verbeeldingskracht heel hard nodig hebben en dat zie ik nog te weinig. Als je de energie uit een gebied pakt en daar het ontwerp continu tegenaan blijft houden, kun je vooruit." Imke Mulders en Anne van Kuijk bleken het hartgrondig eens met die 'dubbele rol van het ontwerp'.

Daarbij is het echter van belang niet als een dolle achter de politieke *hot issues*, zoals de woonopgave, aan te rennen. Of in ieder geval ook vanuit ontwerpende denkkracht naar die *hot issues* te kijken. Beter is het nog, zo werd geponeerd, om het ontwerpmatige, en dus integrale, gesprek te starten over de samenhang tussen de grote en kleinere opgaven en zo de verkokering binnen de verschillende overheidslagen, bij de Rijksoverheid gesymboliseerd door de inmiddels 26 programma's, weg te nemen. Daarvoor moet de nodige ruimte gepakt worden, zoals dat in Brabant gebeurt, waar dan ook niet van 'puzzelen', maar van 'verweven' gesproken wordt. En "... dat weefproces doet Brabant zelf", merkte Anne van Kuijk op, "waarbij het cruciaal is daar ontwerpers vanaf de start aan toe te voegen, zodat ontwerpkracht en de culturele vrije ruimte benut worden om los te komen en datgene wat ontwikkeld wordt te delen en in de praktijk te brengen mét bestuurders". Het gaat daarbij dus om twee belangrijke dimensies van ontwerpkracht: de strategische en verbindende.

Mario Jacobs liet het gesprek vervolgens enigszins kantelen door te stellen dat de voorgestelde veranderingen in de beleidswereld weliswaar belangrijk zijn, maar nog niet noodzakelijkerwijs zullen landen in de werkelijkheid op de grond. Of, anders geformuleerd, dat het veranderen van de

systeemwereld urgent is, maar dat het er vervolgens ook om gaat dat te verbinden met veranderingen in en kennis vanuit de fysieke en de leefwereld. Daarmee bleek hij een gevoelige snaar te raken en begon het gesprek zich te richten op het betrekken van burgers en ondernemers bij ontwerpend onderzoek. Projecten als *KIEM Proeftuin Boerhaavewijk* en *Sonniuswijk in Transitie* hebben op dit vlak interessante instrumenten ontwikkeld, maar voor het ontwikkelen en inzetten van die instrumenten is bestuurlijke lef, leiderschap op bestuurlijk niveau nodig; ook verbinding moeten we immers vormgeven.

Minstens zo belangrijk is echter, zo werd geconcludeerd, dat er ruimte wordt geboden voor het ontwikkelen van nieuwe perspectieven die niet meteen en alleen worden afgerekend op hun kwaliteitsresultaat, maar gewaardeerd worden vanwege hun bijdrage aan het ontwikkelen van een kwaliteitscultuur. Een dergelijke ruimte werd en wordt door VRO en ARO geboden, en bijvoorbeeld ook door de *Eo Weijersprijsvraag*, maar structureel is die ruimte nog te dun gezaaid. De oproep aan de verschillende overheidslagen was dan ook: creëer meer 'vrije' ruimte waar dergelijke nieuwe perspectieven samen met de samenleving kunnen worden ontwikkeld. Dat is geen nieuwe 'taak' die op de schouders van de overheid wordt gelegd, maar een nadere invulling van wat al geproclameerd wordt: (weer) regie nemen in de ruimtelijke ordening impliceert ook regie nemen op het vraagstuk van de leefomgevingskwaliteit.

Na het slotgesprek openden Rick van den Berg (programmamanager Wonen Werken Leefomgeving Provincie Noord-Brabant) en Ivka Orbon (directeur BrabantAdvies) de tentoonstelling *Brabantse Oogst ARO & VRO*, die in beeld en woord de 31 Brabantse ARO- en VRO-projecten toont. Onder het genot van de afsluitende borrel konden we terugkijken op een productieve middag, waar op de humuslaag van het optimisme over de rol en betekenis van ontwerpkracht, de kritische kanttekeningen zich aan de ondergrond ontworstelden, hun tere bloemknopjes openden en om het voortzetten van de discussie vroegen. Een volgende *Provinciale Oogst ARO & VRO* - bijeenkomst biedt ons die mogelijkheid; nadere informatie daarover volgt.